

ZWOLEŃ

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

ZWOLEŃ, powiat radomski województwa sandomierskiego (ob. siedziba powiatu, województwo mazowieckie), siedziba dekanatu, diecezja krakowska (ob. siedziba dekanatu, diecezja radomska), kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św., kaplica północna św. Franciszka (Kochanowskich herbu Korwin / Ślepowron), dwufazowa polichromia czaszy kopuły i ścian; kaplica południowa św. Stanisława (Owadowskich), relikty polichromii podziałów architektoniczno-gipsatorskich; prezbiterium i nawa, zespół rokokowych zacheuszków (3 odkrywki)

Datowanie (z fazami)

Faza I – ok. 1617

Faza II – ok. 1626

Faza III – po 1754-1756 albo ok. 1775

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

Faza I – Adam Kochanowski h. Korwin / Ślepowron, sędzia ziemi lubelskiej, fundator kaplicy

Faza II – Zuzanna z Owadowskich Wołucka h. Łabędź, fundatorka kaplicy

Faza III – ks. prob. Franciszek Potkański, późniejszy biskup sufragan krakowski

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

Faza I – niezidentyfikowany warsztaty lokalny (?)

Faza II – warsztat powiązany z pracownią muratorsko-gipsatorską z Lublina (atryb.)

Faza III – niezidentyfikowany warsztaty lokalny (?)

Historia powstania

Wieś królewska Gotardowa Wola z osadą targową i założonym w końcu XIV w. starostwem niegrodowym, przemianowana w 1425 r. wg prawa magdeburskiego na miasto o nazwie Zwoleń. Parafia erygowana ok. 1425 r. przy istniejącym od końca XIV w. drewnianym kościele fundacji Jana Cielątko, łóżniczego nadwornego króla Władysława III Jagiełły. Kościół spalony 1558, odbudowany jako murowany z cegły w latach 1559-1595. Pierwotnie jednonawowy, z zamkniętym prosto prezbiterium. Około 1610-1617 r. dobudowana przy pierwszym przęśle nawy od północy boczna centralna, kopułowa kaplica-mauzoleum św. Franciszka (Kochanowskich herbu Korwin / Ślepowron), w latach 1620-1626 południowa – Owadowskich h. Łabędź, dedykowana św. Stanisławowi. Z tego okresu pochodzą pierwotne dekoracje malarskie obu kaplic; na przełomie 3. i 4. ćw. XVIII w. w pierwszej z nich powstała nowa iluzjonistyczna nastawa ołtarzowa.

Przekształcenia, remonty, konserwacje

Kościół silnie uszkodzony w rabunkach i pożarach w połowie XVII i w XVIII w. (m.in. 1754 pożar, 1756 konsekracja trzech ołtarzy bocznych, w tym w kaplicy Kochanowskich, fund. ks. prob. Franciszek Potkański). W tejże kaplicy Kochanowskich fragmenty oryginalnej polichromii widoczne jeszcze w końcu XIX w. Na przełomie lat 80. i 90. tego stulecia kompleksowa restauracja pod kierunkiem arch. Józefa Piusa Dziekońskiego z Warszawy, wyk. budowniczy Czosnowski (przebudowa czaszy, latarni i pokrycia kopuły, zamurowanie dwóch okien w ścianie północnej, oraz w 1888 r. nowa, neostylowa polichromia autorstwa mal. Mariana Jana Kopińskiego z Radomia z przedstawieniami Matki Boskiej Częstochowskiej i świętych, ujętych w półfigurze: Wojciecha, Stanisława i Kazimierza). Rozbudowany w latach 1927-1929 wg proj. arch. Zygmunta Gawlika z Krakowa o nawy boczne (z przebicciem wejść arkadowych od zachodu do obu kaplic oraz z odbiciem większości tynków) i wieżę zachodnią, rekonsekrowany 1934. W 1948 r. w obu kaplicach nowa, historyzująca polichromia autorstwa mal. prof. Zdzisława Gedliczki z ASP w Krakowie, usunięta 1979-1980 (jedyne zachowane elementy w południowej ścianie kaplicy Owadowskich – fresk *Nadanie praw miejskich Zwoleniowi przez króla Władysława Jagiełłę*). Duży remont konserwatorski całej świątyni w latach 1979-1983 za ks. prob. Kazimierza Szarego po pożarze, wtedy odsłonięcie oryginalnych warstw malatur w kaplicy Kochanowskich (kier. art. kons. Maciej Makarewicz, PKZ Kielce – w badaniach stratygraficznych w obu kaplicach ujawniono niezależnie istnienie 4 warstw historycznych: renesansowej po 1610, rokokowo-

klasycystycznej przed 1779, neostylowych: koniec XIX w., ok. 1900 r.). Ostatnie prace przeprowadzone w latach 2009-2012 z udziałem środków z Unii Europejskiej,

Kompozycja / układ

Kaplica boczna św. Franciszka (Kochanowskich):

Faza I – dekoracja iluzjonistyczna, architektoniczno-ornamentalna, zachowana w szczytach ścian, partii tromp (pseudotamburu), podniebia czaszy kopuły, późnorenesansowo-manierystyczna. W obwodzie ścian, poniżej linii założenia tromp ujęty z obu stron czarnymi liniami czerwony pas z uproszczonymi motywami roślinnymi (przerwany przez glyfy okulusów w ścianach: wschodniej i zachodniej), malowanymi ugiem. U spodu tromp (zachowane w obu po stronie wschodniej) na ciemnym tle główki anielskie z czerwonymi skrzydłami, na ściankach tychże obfite girlandy kwiatowo-owocowe na szarfach, w centrum z uskrzydłonymi główkami anielskimi (nad nimi dodane wtórnie, współczesne inskrypcje z cytataми z utworów poetyckich Jana Kochanowskiego); między nimi w polach trapezowych na popielatym tle jasne układy plecionkowe z ornamentem okuciowo-zwijanym (zachowany relikw w dolnej części po stronie północnej). Podziały ośmiobocznej kopuły z profilami imitującymi ubarwione na czerwono-ugrowo listwy sklepienne typu lubelskiego (tzw. renesans lubelski) – wokół podstawy profilowany, w środku wklęsła z pasem rombów, między wysklepkami listwy ujęte pasami, z paskiem perełkowania; w wysklepkach cztery rzędy zielonkawych, dekoracyjnych wirujących kasetonów roślinnych, zmniejszających się ku górze; gzyms okalający podstawę latarni profilowany, jednolicie zabarwiony.

Faza II – polichromia ścian obwodowych (w tonacji szarawo-beżowej, zachowana fragmentarycznie na ścianie wschodniej); iluzjonistyczna struktura architektoniczna nastawy ołtarzowej, w formie edykuli z ustawionymi pod kątem pseudopilastrami z pasem profilu z kimationem jońskim, zewnętrznie zdwojonymi, dźwigającymi nadwieszone odcinkowe zwieńczenie, z niską nadstawką z prostymi spływami. Na osiach podpór figury świętych, zwrócone ku polu głównemu: Jana Chrzciciela oraz Piotra apostoła (?), w polu naczółka owalna gloria promienista, na prawym spływie dynamicznie ujęta postać siedząca aniołka, nachylonego ku polu głównemu, z uniesioną lewą ręką.

Faza III – fragment dekoracji neostylowej (odkrywka z częściową rekonstrukcją na ścianie wschodniej, przy narożniku południowym), wąskie prostokątne pole w tonacji szarej, oprofilowane ugrowo, z płyciną w tonacji szaro-beżowej, w górnej części uskrzydłona główka anielska z podwieszeniem z dwoma kwiatkami, w górnych narożach pola dwie jasne rozetki.

Kaplica boczna św. Stanisława (Owadowskich):

elementy dekoracji architektonicznej i ornamentalnej ścian i podniebia czaszy kopuły, w scalonej tonacji *en camaïeu*

Prezbiterium, nawa, odkrywki zespołu zacheuszków:

Ściana południowa, trzy analogiczne obramienia w formie rokokowych asymetrycznych kartuszy, w których ugrowe okręgi z krzyżami greckimio rozszerzanych końcach ramion z odcinkowymi występami, między ramionami wiązki promyków.

Ikonografia

Kaplica boczna św. Franciszka (Kochanowskich):

Faza I – dekoracja późnorenesansowo-manierystyczna zachowana częściowo tylko w górnych partach ścian i w kopule, przez co jej pełna interpretacja ideowo-treściowa nie jest możliwa do odtworzenia.

Faza II – iluzjonistyczna nastawa ołtarzowa prezentuje typowe formy realizacji malatur późnobarokowych wg wzorów graficznych o genezie południowoniemieckiej, najprawdopodobniej z czołowego ośrodka w Augsburgu. Obraz kultowy w polu głównym był wykonany w tradycyjnej technice sztalugowej.

Kaplica boczna św. Stanisława (Owadowskich):

Pokrycie jednolitą polichromią *en camaïeu* elementów ceglanych i gipsatorskich wystroju architektoniczno-ornamentalnego wnętrza miało na celu ich „waloryzację” i upodobnienie do kamienia budowlanego (piaskowiec lub wapień lekki, np. pińczak) – materiałów stosowanych początkowo (ok. 1580-1610) w budownictwie lubelskim i zamojskim doby późnego renesansu.

Zespół zacheuszków:

Grupa ta prezentuje typowe, obiegowe cechy tego typu realizacji malarskich w o lat 40. Do 80. XVIII w., z zastosowaniem ornamentu *rocaille* o genezie graficznej z Augsburga.

Analiza formalno-stylistyczna

Kaplica boczna św. Franciszka (Kochanowskich):

Faza I – z powodu braku analogicznych realizacji malarskich z tego czasu w całym regionie północnej Małopolski niemożliwe jest na obecnym etapie badań ustalenie proveniencji warsztatowej jej twórców.

Faza II – sugerowane przez konserwatorów i historyków po 1983 r. związki formalno-stylistyczne iluzjonistycznego ołtarza z malaturami rokokowo-wczesnoklasycystycznymi w kościele opackim benedyktynów w Sieciechowie nie wytrzymują krytyki. Model struktury nastawy zwoleńskiej ma genezę graficzną z południowoniemieckiego Augsburga, podczas gdy w realizacji sieciechowskiej, zleconej twórcom stołecznym, wykorzystano przede wszystkim wzory francuskie. Bliższą, acz nadal ogólną, analogią wydaje się w takim kontekście zespół iluzjonistycznych nastaw w kościele parafialnym w Smogorzowie pod Przysuchą, wykonane na początku lat 60. XVIII w.

Kaplica boczna św. Stanisława (Owadowskich):

Imitowanie faktury i barwy kamienia na gipsatorskich podziałach architektonicznych i ornamentalnych w wystrojach wnętrz dzieł muratorów z Lublina, Zamościa czy Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz m.in. Sieradza i Kalisza

Zespół zacheuszków:

Formy obramień ornamentalnych *rocaille* należy do obiegowych typów zacheuszków w 2. tercji XVIII w. w Koronie i na Litwie.

Źródła i literatura przedmiotu

Warszawa, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków Ruchomych, karty nr RAX 251003182, 20.12.1978, oprac. J. Batkowski; RAX 384003782, 12.02.1998, oprac. A. Pierzyńska. Radom, WKZ, archiwum, sygn. 1632, M. Makarewicz, *Sprawozdanie z prac konserwatorskich w kaplicy Kochanowskich w Zwoleniu w roku 1979-1981*, s. 2-4.

J. Wiśniewski, *Dekanat radomski*, Radom 1911, s. 187, 189-190; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. III: *Województwo kieleckie*, red. J. Z. Łoziński i B. Wolff, z. 6: *Powiat kozienicki*, oprac. tychże, Warszawa 1958, s. 31; A. Skąła, *Kościół Podwyższenia Krzyża Świętego z Zwoleniu*, Lublin 1998, s. 40-42, 51-53, 70; T. Palacz, *Człek boże igrzysko – Jan Kochanowski w Radomskim*, Radom 1998, s. 80-82, 91, 94-99; C. Imański, *Dzieje Zwolenia*, Zwoleń 2013, s. 82-85, 115, 147, 149, il. nlb.

Fotografie:

Zwolenie, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św., północna kaplica boczna św. Franciszka (Kochanowskich), widok ogólny kopuły, ok. 1610, polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

Zwoleń, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św., północna kaplica boczna św. Franciszka (Kochanowskich), ściana wschodnia, iluzjonistyczna nastawa architektoniczna, ok. 1775, polichromia, wyk. nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

MK

MK

Zwoleń, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św., południowa kaplica boczna św. Stanisława (Owadowskich), widok ogólny kopuły, 1620-1630, polichromia gipsatorskich elementów architektonicznych i ornamentalnych, wyk. nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

MK

